

Käesoleva aasta 12. veebruaril möödus 115 aastat kindral Johan Laidoneri sünnist. Sellel puhul on kavas publitseerida mahukas artiklite kogumik¹, kus autorid valgustavad J. Laidoneri elu ja tegevuse erinevaid aspekte alates tema lapsepõlvest kuni surmani. Kindral Laidonerist kirjutati palju juba enne Eesti okupeerimist N Liidu poolt, kuid aastakümnete vältel ei teatud praktiliselt mitte midagi kindral Laidoneri saatusest pärast Venemaale küüditamist 19. juulil 1940. Alles KGB arhiivist avalikkuse ette jõudnud Johan Laidoneri uurimistoimik võimaldas 1990. aastate alguses saada küllaltki üksikasjaliku pildi tema elukäigust arreteerimisest kuni surmani. Isegi matmise täpne kellaaeg ja matjate nimed on teada. Mida aga vaatamata kõikidele pingutustele ei ole seni õnnestunud kindlaks teha, see on kindral Laidoneri matmispaiga täpne asukoht Vladimiri linna kalmistul.

Kindral Johan Laidoner küüditati koos abikaasaga NSV Liitu Pensasse 19. juulil 1940, kus NKVD ta arreteeris 1941. aasta 26. juunil, kui oli alanud sõda Saksamaa ja NSV Liidu vahel. Alustati juurdlust, mis kestis kuni 1942. aasta märtsini, mil see erikorralduseni peatati. Möödus peaaegu kümme aastat, kuni 1952. aasta 29. veebruaril juurdlust taas alustati.² Laidoner toimetati Ivanovo vanglast Moskva Butõrkasse. Sama aastal 26. märtsil koostati süüdistuskokkuvõte ja tehti ettepanek määrata talle karistuseks 25 aastat vangistust ühes kogu varanduse konfiskeerimisega. Erinõupidamine mõistiski Laidonerile 1952. aasta 16. aprillil Vene NFSV kriminaalkodeksi § 58-4 alusel aktiivse revolutsioonilise liikumise vastase võitluse ja Nõukogude Liidu vastase tegevuse eest 25 aastat vangistust koos vara konfiskeerimisega.³ Karistuse kandmist hakati arvestama 26. juunist 1941. Vastavalt juba 28. märtsil tehtud otsusele Laidoneri kui eriti ohtliku kurjategija saatmisest erivanglasse lähetati ta 30. aprillil erikonvoiga⁴ Vladimiri vanglasse⁵ karistust kandma⁶.

1990. aasta 21. oktoobril toimus Buraševost president Konstantin Pätsi maiste jäänuste ümbermatmine Tallinna Metsakalmistule. 1956. aasta 18. jaanuaril Moskva lähisel Buraševo psühhoneuroloogiahaiglas surnud Konstantin Pätsi haua leidmiseks korraldati Eesti Muinsuskaitse Seltsi eestvõtmisel, arheoloog Vello Lõugas juhitud ja Konstantin Pätsi pojapoja Matti Pätsi osavõtul 1989. ja 1990. aasta suvel kaks ekspeditsiooni Buraševosse. Metsas, kuhu oli maetud Buraševo psühhoneuroloogiahaiglas kinnipeetuid, uuriti kokku 46 luustikku, enne kui satuti otsitava peale.⁷ Läbi suurte raskuste, kuid

¹ Kogumiku koostaja ja üks autoreid on Mati Õun. Ka käesolev artikkel avaldatakse kogumikus.

² Vt President ja Sõjavägede Ülemjuhataja NKVD ees. Dokumente ja materjale. Vene keelest tõlkinud ja kommenteerinud Magnus Ilmjärv. Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Töid ajaloo alalt nr 1, Tallinn, 1993.

³ Ühel ja samal päeval oli erinõupidamine Butõrkas süüdi mõistnud vangid nr 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 (Laidoner), 12. Vt Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERF) f 129, s 28 797, järelevalettoimik l 35.

⁴ Vangid nr 11 (Laidoner) ja 12 tuli etapeerida üksikult teistest isoleeritult, ERF f 129, s 28 797, l 36.

⁵ 3. märtsil 1948. a oli NKVD ülem kindral-polkovnik Sergei Kruglov alla kirjutanud käskkirja erivanglate organiseerimiseks Vladimiris, Aleksandrovis Irkutski oblastis ja Verhneuralskis Tšeljabinski ob-

lastis üldmahuga 5000 inimesele. Vt A. Kokurin, N. Petrov, MGB: struktura, funktsii, kadry (1946-1956). Svobodnaja Mysl nr 12, 1997, lk 110.

⁶ Saatekirjas on öeldud, et Laidoner tuleb paigutada Vladimiri vanglasse vastavalt Vladimiri vangla ülemal olemasolevale korraldusele nr 35/ 3-1493 30. aprillist 1952. a.

⁷ Vt V. Lõugas, The Archaeology of Terror. Archaeological excavations of mass-murder sites in the Soviet Union. Fennoscandia archaeologica VIII (1991), lk 80-84; V. Lõugas, Konstantin Pätsi viimane arst. Pilk nr 1-4, 1989; V. Lõugas, Lootus pole kadunud. Miks president Pätsi põrmu otsimine on seiskunud. Pilk nr 1 1990; P. Pillak, K. Päts – legend juba eluajal. Noorus nr 2, 1990, lk 1-2, 1991; P. Pillak, T. Noormets, Presidendi saatuse. Pilt ja Sõna 5.(6.), juuni 1991, (sama ka vene keeles).

пш-5 **Выписка из протокола № 28** 28

Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР
от "16" апреля 1952 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>7. Дело № 5421 2-го Главного управления МГБ СССР по обвинению - ЛАЙДОНЕР Иогана, 1884 г.р., урож. Эстонии, эстонца. Обв. по ст. 58-4 УК РСФСР.</p>	<p>ЛАЙДОНЕР Иогана за активную борьбу против революционного движения и враждебную деятельность против СССР - заключить в тюрьму сроком на ДВАДЦАТЬ ПЯТЬ лет, считая срок с 26 июня 1941 года. Имущество КОНФИСКОВАТЬ.</p>

 Нач. Секретариата Особого Совещания

6006

Väljavõte erinõupidamise protokollist nr 28 J. Laidoneri süüdimõistmise kohta. ERAF f 129, s 28797, järelvalvetoimik I 37

Сов. секретно
экс. № 3-1 61

Владимирская особая тюрьма
14 марта 1953

Начальнику тюремного отдела МГБ СССР
Полковнику государственной безопасности
тов. ЕВ СЕНИНУ
гор. Москва

Копия: Начальнику отдела "А" МГБ СССР
Генерал-майору тов. ГЕРЦОВСКОМУ
гор. Москва

Итого 2 экз.

Экз. адресат.
Экс. в дело
И. Данилова
И. Сундукова

Допому, что заключенный № 11, 1884 года рождения, 13-го марта 1953 года в тюрьме умер.

Смерть заключенного № 11 последовала при явлении нарастающей сердечной слабости на почве вторичного кровоизлияния в мозг.

Нач. Владимирской Особой тюрьмы МГБ СССР
ПОДПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ: - (ЖУРАВЛЕВ)

Vladimiri erivangla ülema Žuravljovi kiri J. Laidoneri surma kohta. ERAF f 129, s 28797, I 61

siiski edukalt lõppenud ekspeditsioon president Konstantin Pätsi maiste jäänuste leidmiseks ja ümbermatmiseks kodumaa mulda innustas jätkama tema lähima kaasvõitleja, sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoneri matmispaiga väljaselgitamist.

Poola esindajad tegelesid samal ajal stalinliku režiimi poolt represseeritud oma rahvuskaaslaste saatuse väljaselgitamisega, eelkõige Katõnis toimunud massimõrvaga, aga otsisid ka üksikute silmapaistvate ühiskonnategelaste jälgi. Püüti leida andmeid ka Poolas Saksa okupatsiooni ajal põranda all tegutsenud valitsuse liikmete kohta, kes langesid sõja lõpul nõukogude võimude kätte. Üks nendest oli asepeaminister Jan-Stanislaw Jankowski, pagulasvalitsuse esindaja kodumaal ja desarmeeritud põrandaaluse armee viimane juhataja. Ta oli läinud 1945. aastal 27. märtsil Nõukogude armee kindral Ivanovi peakorterisse ja jäljetult kadunud.⁸ Selgus, et ta oli kinni võetud ja mõistetud kaheksaks aastaks vangi. Vladimiri vanglas ilmselt juba oma peatset vabanemist ootav Jan-Stanislaw Jankowski suri aga mõned päevad enne seda – 13. märtsil 1953.

Samal päeval suri kambris nr 15 vang nr 11 ja maeti koos Jankowskiga. Poola peakonsul Michal Żurawski hakkas salapärase vangi nr 11 vastu huvi tundma. Ning selgus üht kartoteeki uurides, et see oli eestlane Johan Laidoner. Peakonsul teatas oma avastusest tollasesse Eesti NSV Moskva alalise esindusse, kus teda olevat tähelepanelikult ära kuulatud ja viisakalt tänatud. Võib-olla sellega oleks asi piirdunudki, kui agentuuri "Estonian News Service" Moskva büroosse poleks helistatud Poola agentuurist PAP ja teatatud, et Poola konsul on saanud andmeid kindral Laidoneri saatuse kohta. Huvitav on täheldada, et vastav pressiteade ilmus ajalehe Kodumaa samas numbris, kus anti ülevaade president Pätsi sängitamisest kodumaa mulda Metsakalmistul.⁹

KGB arhiivis säilinud Laidoneri toimikus on akt tema surma kohta:¹⁰

1953. a. märtsikuu 13. päeval, meie allakirjutanud:

korpuse nr. 2 ülem, vanem Karpov

post nr. 1 valvur, vanem Arhirejev

meditsiiniteenistuse velsker, meditsiiniteenistuse nooremleitnant Smirnova

koostasime käesoleva akti alljärgnevas:

13. III 53. a. kell 14. 00 korpuse nr. 2 kambris nr. 15 suri kinnipeetav nr. 11, süüdi mõistetud § 58 – 4 järgi 25 aastaks vangi. Selle kohta ongi käesolev akt koostatud.

Allkiri: 1. korpuse nr. 2 ülem /allkiri/ Karpov

posti nr. 1 valvur /allkiri/ Arhirejev

meditsiiniteenistuse velsker /allkiri/ Smirnova

Akti pöördele on kirjutatud: *Akt matmise kohta Jankowski isiklikus toimikus.*¹¹
Laidoneri isikliku toimiku vahelt ümbrikust võib leida selle akti koopia:¹²

⁸ Vt Kindralleitnant W. Anders C. B., Armee paguluses. Välis-Eesti kirjastus, Stockholm, 1949, lk 193.

⁹ Johan Laidoneri haud asub Vladimiri linnakalmistul. Kodumaa nr 43, 31. 10. 1990.

¹⁰ ERAF f 129, s 28797, l 62.

¹¹ ERAF f 129, s 28797, l 62 pöördel.

¹² ERAF f 129, s 28797, l 432.

1953. aasta märtsikuu 14. päeval olen mina, DPNT¹³ asetäitja nooremleitnant A. N. Vorobjov ning vanemseersant I. N. Baranov, seersant P. I. Zemskov ja seersant S. F. Andrianov ametikohuseid täites 14. märtsi hommikul kell 3 ja 20 minutit matnud Vladimiri linna kalmistul surnud vangide laibad:

Jan-Stanislav Josifi poeg Jankowski, süüdi mõistetud § 58-8-9-11 järgi 8 aastaks kinnipidamisele vanglas ja

Vang nr. 11¹⁴, süüdi mõistetud § 58-4 järgi tähtajaga 25 aastaks kinnipidamisele vanglas selle kohta ongi koostatud käesolev akt

*DPNT asetäitja nooremleitnant /Vorobjov/
vanemseersant /Baranov/
seersant /Zemskov/
seersant /Andrianov/*

14.03.1953

Koopia õige: /loetamatu allkiri/

*Akti originaal asub surnud süüdimõistetu J. S. J. Jankowski isiklikus arhiivitoimikus.
/sama allkiri/*

Kahjuks ei selgu ühestki dokumendist, kuhu asepeaminister Jankowski ja kindral Laidoner täpselt maeti. Teada on vaid see, et nad on maetud otse vangla kõrval asuvasse linnasurnuaeda vangla müüri äärde, kuhu kõik teisedki vangid maeti. Poola konsul olevat leidnud ka ühe matmisaktile allkirjutanutest, kes olevat näidanud matmispaigaks umbes 100 ruutmeetri suurust ala. 14. märtsiga¹⁵ on dateeritud ka Moskvasse NSVL Julgeoleku Ministeeriumi Vanglaosakonna ülemale, riikliku julgeoleku polkovnikule sm Jevseninile¹⁶ ja "A" osakonna ülemale kindralmajor sm Gertsovskile¹⁷ lähetatud kiri Laidoneri surma kohta:¹⁸

Kannan ette, et vang nr. 11, 1884. aastal sündinud, suri vanglas 1953. aasta 13. märtsil.

Vangi nr. 11 surma põhjuseks oli süvenev südamepuudulikkus, mis oli teistkordse ajuverevalumi tulemuseks.

*NSVL MGB Vladimiri erivangla ülem
Riikliku julgeoleku alampolkovnik: /Žuravljov/*

¹³ Lühend kirillitsas, ilmselt Dežurnyi Pohornnyi Narjad Tjurmy (Vangla Matmise Valvekomando).

¹⁴ Nagu nähtub dokumentatsioonist, oli kindral Laidoneri isik rangelt salastatud ja tema puhul kasutati ainult "vang nr 11".

¹⁵ Samal kuupäeval, 14. märtsil kinnitas Beria ühendatud julgeoleku- ja siseministeeriumi keskparaadi uue koosseisu, kus järgnevalt nimetatud isikuid enam ei olnud. Vt A. Kokurin, N. Petrov Svobodnaja Mõsl nr 1, 1998, lk 112-113.

¹⁶ F. J. Jevsenin, vt A. Kokurin, N. Petrov ... Svobodnaja Mysl nr 11, lk 114, 120.

¹⁷ A. J. Gertsovski (s 1904), määrati 1941. a Beria poolt NKVD eriosakonna (arvestuse-arhiiviosakond ehk "A" osakond) ülemaks, 1953. a märtsis "organites" Beria poolt alustatud sisemise puhastuse ajal sai range noomituse ja määrati Jakuuatia ANSV Siseministeeriumi I osakonna ülemaks. Vt Ljubjanka. Vetšeka-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB. Teatmik. Koostajad A. I. Kokurin, N.V. Petrov, teaduslik toimetaja R. G. Pihhoja, Moskva 1997, lk 263; A. Kokurin, N. Petrov Svobodnaja Mysl nr 11, 1997, lk 114, 120 ja nr 1, 1998, lk115.

¹⁸ ERAF f 129, s 28797, l 61.

Laidoneri surma ja varasema tervisliku seisundi kohta Vladimiri vanglas on koostatud ka põhjalikum akt:¹⁹

Koostatud 13. märtsil 1953. aastal sanitaarosakonna ülema meditsiiniteenistuse major Polušini, meditsiiniteenistuse kapten Bogatova ja meditsiiniteenistuse leitnant Butova poolt selle kohta, et NSVL MGB Vladimiri vanglas suri vang Nr. 11, sündinud 1884. a.

Kinnipeetav saabus Vladimiri vanglasse 20. V 1952. a. vasakpoolse paralüüsi nähtudega, mis ilmnesisid ajuverejooksu tagajärjel.

Objektiivselt: Kinnipeetav on püknilise konstitutsiooniga, hea toitumusega, nahk-katted üleni silmatorkavalt kahvatud, kõne takistatud, vasak käsi ja jalg langevad tõstes nagu nott, näonärvi parees.

Süda: vasak piir rinnanibul, parem rinnaku paremas servas, ülemine neljandas roidevahemikus, tipul süstoolne kahin, aktsent aordil, pulss arütmiline, pingeline.

Vererõhk 190/110 – 180/100.

Kinnipeetav oli täiesti liikumisvõimetu, voodi külge aheldatud, ei rääkinud ja tegi alla. Mao-seedetrakt normaalne – isu hea. Urineerimine normaalne, uni hea. Kinnipeetav ise oli alati rahulik.

Haiglas viibitud aja jooksul osutatud ravi: kaaliumjodiid, saiodiin, veresooni laiendavad ja südamevahendid. Seisund lühemaks ajaks mõnevõrra paranes: sanitari abiga liikuskongis ringi, aga seda ainult 14. veebruarini 1953, mispeale tervislik seisund järsult halvenes. Kõne uuesti raskendatud, ilmnes uuesti vasakpoolne parees. Ei rääkinud, tegi alla, toidu võtmisel vajus see suust välja, küsimustele meelsasti ei vastanud, pidurdatud, loid. Südametoonid tuhmid, pulss pinges, vererõhk 180/100. Ravi jätkus, aga paranemist ei toimunud, kinnipeetu jäi iga päevaga nõrgemaks, lõpetas söömise, toideti lusikast. Südametoonid muutusid tuhmiks, pulss nõrgenes, 13. märtsil 1953. aastal saabus surm.

Diagnoos: Kinnipeetu nr. 11 surma põhjustas südamepuudulikkuse nähtude suurenemine korduva ajuverejooksu tagajärjel.

Sanitaarosakonna ülem, meditsiiniteenistuse major: /Polušin/

Meditsiiniteenistuse kapten: /Bogatova/

Meditsiiniteenistuse leitnant: /Butova/

" " märtsil 1953. aastal

Poolakad panid 1991. aasta märtsis Jan-Stanislaw Jankowskile mälestustahvli kalmistu väravale, kuna täpset matmispaika ei õnnestunud välja selgitada. Mälestustahvlile on raiutud poola- ja venekeelne tekst:

¹⁹ Meditsiinilise terminoloogia tõlkimisel on olnud abiks doktor Mirjam Türkson.

**JAN-STANISLAW JANKOWSKI
 POOLA VABARIIGI RIIGITEGELANE
 ELAS 71 AASTAT
 MÕISTETUD SÜÜDI KURITEGUDE EEST
 MIDA EI SOORITANUD
 SURI 13. MÄRTSIL 1953. AASTAL
 VLADIMIRI VANGLAS
 MAETUD SIINSELE KALMISTULE
 HAUA ASUKOHT TEADMATA**

Kindral Johan Laidoneri haua ülesotsimise kava jäi mõneks ajaks tagaplaanile, sest taasiseseisvunud Eestis oli esialgu pakilisemaid probleeme lahendada. Siiski arutati seda küsimust korduvalt Muinsuskaitse Seltsis, Laidoneri muuseumis, Akadeemilises Sõjaajaloo Seltsis, Kaitsejõudude Peastaabis. Eelkõige oli muidugi tarvis Vladimiris ära käia ja kohapeal olukorraga tutvuda. Nüüd tuli selleks, erinevalt varasemast K. Pätsi ekshumatsioonist, Venemaaga asju ajada juba riikidevahelisel tasandil. Ekspeditsiooni korraldamine nõudis mitte ainult suurt aja-, vaid ka rahalist kulu, mille saamiseks tehti mitu taotlust. Lõpuks toetas seda plaani kaitseminister Andrus Öövel ja saadi ekspeditsiooni korraldamiseks vajalikud summad. 1995. aasta kevadel sõitis Vladimirisse "eel- luurele" toonane Eesti sõjaväeatašee Moskvas kapten Raivo-Albert Tilk. Eestis komplekteeriti meeskond koosseisus:²⁰

Vello Lõugas²¹ – arheoloog, Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, K. Pätsi matmispaiga väljaselgitamise ekspeditsiooni juht 1989.-1990. a;

Sven Ise – major, Kaitsejõudude Peastaap, viibinud kinnipeetavana Vladimiri vanglas aastatel 1955-1959;

Tiit Noormets – sõjaajaloolane, ajakirja Sõdur peatoimetaja, osales K. Pätsi matmispaiga väljaselgitamise ekspeditsioonil 1989. aastal;

Peep Pillak – ekspeditsiooni juht, arhiiviameti peadirektor ja Eesti delegatsiooni ekspert kultuuriväärtuste küsimustes Eesti-Vene läbirääkimistel, osales K. Pätsi matmispaiga väljaselgitamise ekspeditsioonil 1989.-1990. a.

Tallinnast asuti teele 27. augustil 1995, et järgmisel päeval koos kapten Tilgaga Moskvas edasi Vladimirisse sõita. Vladimiri vana kalmistu, kuhu vange maeti, paikneb otse vangla müüride taga. Kalmistuga ühendab vanglat müüris asetsev raudvärav. Surnuaed on päris suur, keset surnuaeda paikneb uhke vene õigeusu kabel ja mälestusmärk suures isamaasõjas langenud punaarmeele, samuti memoriaal 1905.-07. aasta poliitvangidele. Kalmistul on mitmete tuntud isikute hauad ja need on ka surnuaias oleval skeemil ära toodud. Uusi matmispaiku päris linna keskele jäänud kalmistule enam ei anta. Osaliselt on hauad hooldatud, kuid suur osa kalmistust on täiesti võssa kasvanud ja räämas, eriti vastu vangla müüri ulatuv osa. Haudu ümbritsevad varbaiad, prahihunnikud ja kohati üle pea ulatuv võsa teeb seal liikumise peaaegu võimatuks. Selles kalmistu osas toimusid viimased matused 1960. aastate keskpaigas.

²⁰ Järgnevad andmed on antud ekspeditsiooni korraldamise aja seisuga.

²¹ Vello Lõugas (6.04.1937 Suure-Jaanis – 21.05.1998 Tallinnas), vt tema kohta P. Pillak, Vello Lõugas – in memoriam. Tuna 1, 1998, lk 116-122.

Ühele vabale platsile, st sümboolsele kohale oli paigutatud mälestusmärk Jaapani sõjavangidele,²² millel jaapani- ja venekeelne tekst:

SIIN PUHKAVAD JAAPANI SÕDURID

**ÜLEJAAPANILISE ENDISTE
SÕJAVANGIDE ASSOTSIATSIOONI
PRESIDENT SAITO ROKURO
1993. A.**

Äsja, veel 1995. aasta 19. aprillil, kui kapten Tilk Vladimiris käis, oli mälestusmärk terve olnud, meie ekspeditsiooni Vladimirisse saabumise ajaks aga ümber paisatud ja lõhutud.

Vladimir oli juba ammustel aegadel Siberisse saadetavate vangide etapipeatus. Ka vangla tegutseb järjepanu möödunud sajandist kuni tänase päevani. Kuna vanglaülemat ei olnud kohal ja meil ei olnud ka piisavalt "kõva" Moskva paberit ette näidata, siis vangla territooriumile meid ei lubatud. Vestlus toimus püssitorude ees läbi vanglavärvade raudvarbade. Abi ei olnud ka pöördumisest siseministeeriumi õigeksmõistmise ja rehabilitatsiooni kohaliku osakonna poole. Polkovnikust ülemus võttis meid küll lahkesti vastu, kuid teatas, et nende dokumendid olevat kõik Moskvasse saadetud, ja soovitas sealt otsinguid alustada. Igal juhul sai selgeks, et provintsis ei toimu ilma Moskva korralduseta mitte midagi.

Tulemuslikum oli Vladimiri muuseum-kaitseala külastamine. Ajaloolane Valeri Gurinovitš on juba mõnda aega uurinud Vladimiri vangla ajalugu ja kogunud selle kohta suure hulga materjali. Tema andmetel on seal lisaks poolakatele, jaapanlastele ja eestlastele kinni peetud mitu kõrgemat Saksa sõjaväelast, nende hulgas olid olnud ka kindralfeldmarssalid Ferdinand Schörner ja Friedrich Paulus. Vladimiri vanglas suri ja olevat esialgu sealsele kalmistule aluspesus maetud kindralfeldmarssal Ewald von Kleist. Paar päeva hiljem saabus korraldus ta kõikide sõjaväeliste austusavaldustega matta, mida seejärel olevat tehtudki. Vladimiris suri ka Berliini viimane sõjaaegne komandant, suurtükiväekindral Helmut Weidling (1891–17.11.1955). On teada, et ta maeti hauda nr 814. Sellest võib järeldada, et mingi dokumentides fikseeritud haudade süsteem ikkagi olemas oli ja on võib-olla ka säilinud. Paberite leidmine selle kohta sõltub aga paljuski Vene poole heast tahtest.

Vladimirist Moskvasse tagasi jõudes kohtusime Poola suursaatkonna peakonsuli Michal Żurawskiego ja vahetasime informatsiooni. Ta oli mitu aastat kogunud materjale Jan Jankowski kohta ja arvas, et täpset matmispaika ei ole seniste andmete põhjal võimalik kindlaks teha. Seetõttu luges ta oma töö – vähemalt esialgu – lõpetatuks, kuid lisis, et jääb huviga meilt uut informatsiooni ootama. Ka Eesti Suursaatkond Varssavis on korduvalt eri tasanditel tõstatanud küsimuse Jan Jankowski ja Johan Laidoneri matmispaiga ühiste otsingute jätkamisest, mis on leidnud mõistmist ja toetamist nii Poola kindralstaabis, kaitsemინистeeriumis kui ka välisministris. See on ka loomulik, sest olid ju kindral Laidoneri elu ja tegevus – nii nagu ta surmgi – tihedalt seotud Poolaga.

²² Surnuaia skeemil on see tähistatud: "Jaapani sõjaväelaste vennashaud".

Paraku ei ole seni plaanitsetud koostööl praktikas mingit väljundit olnud, kuid mõlemad pooled võiksid ühistegevusest ainult võita.

Kohtusime Moskvas ka Jaapani saatkonna esimese sekretäri Haruo Koidzumiga, kellega leppisime kokku edaspidigi informatsiooni vahetada. Paraku ei ole nendes küsimustes Eesti poolega rohkem ühendust võetud. Ka Saksa võimuesindajad ei ole erilist entusiasmi üles näidanud. Põhjus on ilmselt selles, et nii Jaapani kui ka Saksa ametivõimud ei taha tegelda omal ajal hukka mõistetud sõjakurjategijate saatuse väljaselgitamisega, kuna see on nende jaoks jätkuvalt hell teema. Seepärast tegelevad nimetatud küsimustega põhiliselt ühiskondlikud organisatsioonid.

Siinkohal ei saa kuidagi mööda minna lord Carlisle'ist²³, kes on võtnud kindral Laidoneri – või nagu teda Suurbritannias tuntakse Sir John Laidoner, K.C.M.G.²⁴ – ja tema säilmete ümbermatmisega seotud probleemi oma südameasjaks. Näidanud üles hämmastavat ettevõtlikkust, loodab ta, et "initsiatiiv kolmandalt, otseselt asjast mittehuvitatud poolelt võiks mõjutada asjade kulgu".²⁵ Lord Carlisle on püüdnud hoida Laidoneriga seonduvat pideva rahvusvahelise tähelepanu all, saates vastavaid märgukirju Briti valitsusele, välissaatkondadele, pidades kõnesid ja organiseerides toetust kõikvõimalikul muul viisil. Ühes Tallinna Raekojas peetud eestikeelses kõnes²⁶ on ta öelnud: "Küllastades mõnd riiki, on mul kombeks avaldada austust ka rahvajuhtide mälestusmärkidele ja haudadele. Eelmisel aastal, kui ma tundsin huvi unustamatu kindral Laidoneri viimse puhkepaiaga asukoha vastu, öeldi mulle, et see asub hoopis mujal. Ma loodan väga, et varsti saabub päev, millal mina saan avaldada oma sügavat lugupidamist talle, pärast seda, kui ta põrm on sängitatud kodumaa mulda au ja väärikusega, mida see inimene on oma tegudega ära teeninud."

On ilmselge, et seni meile kättesaadava ja kasutatava info põhjal ei ole võimalik Laidoneri matmispaiga täpset asukohta kindlaks teha.²⁷ Katse-eksituse meetodil väljakaevamiste alustamiseks, nagu seda K. Pätsi maiste jäänuste leidmisel paljuski tehti, oleks Vladimiris küllalt vähe lootust. Seepärast on eelkõige vaja välja selgitada Venemaa eri arhiivides talletatud asjassepuutuv info. Paraku on tegemist siseministeeriumi, julgeoleku ja sõjaväeprokuratuuri kinniste arhiividega. Ekspeditsioonile järgnenud järelepärimistele saadeti Vene Föderatsiooni Suursaatkonna kaudu ametlik vastus Eesti Välisministeeriumile, kus on öeldud:²⁸

Seoses Eesti Arhiiviameti peadirektori hr. P. Pillaku järelepärimisega tuli Vene Föderatsiooni Siseministeeriumist teade selle kohta, et 1950. aastatel Vladimiri vanglas nr. 2 karistust kandnud ja seal 13. märtsil 1953 surnud kindral Johan Laidoneri täpset matmis kohta ei ole kahjuks võimalik välja selgitada. J. Laidoner maeti 14. märtsil vangla kõrval asuvale linnakalmistule, kuhu 1960. aastatel maeti kohalikke elanikke.

²³ Krahv Carlisle on Suurbritannia Lordide Koja liige, mis ei ole tal takistanud pikka aega Eesti Riigikaitseakadeemias inglise keele õpetamist.

²⁴ K.C.M.G. – Knight Commander of the Order of St. Michael and St. George.

²⁵ Kiri autorile 5. maist 1996.

²⁶ Balti Rahuvalvepataljoni austamisteremoonia 12.04.1996.

²⁷ Vt ekspeditsiooni kohta: V. Lõugas, Kindral

Laidoneri haua otsinguil. Eesti Päevaleht, 19.09.1995; P. Pillak, Kindral Laidoneri matmispaiga otsingud. Eesti Päevaleht (Estniska Dagbladet) 4.01.1996, lk 6; P. Pillak, Poolakad leidsid juhuslikult Laidoneri surmakoha. Eesti Ekspress, 9.02.1996, lk A-14.

²⁸ Vene Föderatsiooni Suursaatkonna kiri nr 199 5. aprillist 1996 – Eesti Välisministeeriumis registreeritud nr 11/6923 8. aprillil 1996.

See ametlik seisukoht näitab, et Vene ametivõimudel puudub lihtsalt igasugune tahe asjaga tegelda: loomulikult on palju lihtsam öelda "ei tea, pole andmeid". Loodetavasti niisugune suhtumine aja jooksul muutub. Ehk aitab siin ajapikku kaasa murrang, mis toimus vene sotsiaalses käitumises mõrvatud tsaariperekonna maiste jäänuste otsingutel ja Peterburi õigeusu kommete kohasel ümbermatmisel. Eestil tuleb muidugi omalt poolt igal võimalikul juhul Vene ametivõimudele survet avaldada. Kindlasti peab jätkama arhiiviuuringuid ja kõikvõimaliku asjasse puutuva informatsiooni kogumist.

Loomulikult võib ja tuleb esitada terve rida küsimusi, millele esialgu otsesed vastused puuduvad:

Kuidas on võimalik, et 1953. aastal ei olnud avalikule linnakalmistule matmise plaani ja nummerdatud hauaplatse? See on juba sanitaarsetel, aga muidugi ka puhtpraktilistel kaalutlustel oluline.

Kas tööpoolest ei olnud kalmistul erivanglale eraldatud täpselt piiritletud territooriumi?

Tundes totalitaarse süsteemi bürokraatiat, on raske uskuda, et rahvusvaheliselt tuntud kinnipeetavate, sh kindral Laidoneri matmise kohta ei ole säilinud täpseid andmeid või skeemi. Vähe usutav, et Moskvasse ei nõutud nende kohta väga üksikasjalikku teavet, kaasa arvatud surma ja matmise konkreetseid asjaolud või vastupidi – vastavad instruksioonid saadi eelnevalt Moskvast (näiteks von Kleisti juhtum).

Kuivõrd saab olla **juhuslik** Jan Jankowski ja Johan Laidoneri loomulik surm ühel päeval, nädal pärast Stalini surma?²⁹ Kas ei olnud äkki tegemist eriolukorraga, mille puhul eriti salajased instruksioonid nägid ette erimeetmeid teatud kategooria vangide suhtes või saadi korraldused vahetult Moskvast?

Kokkuvõtteks võib öelda, et kindral Johan Laidoneri maiste jäänuste leidmine pole kerge ülesanne, kuid kahtlejad oli ka enne president Pätsi säilmete otsimisele asumist. Vahetult enne seda oli ju saadud negatiivne kogemus kuulsate jõumeeste Abergi ja Lurichi luude "leidmisega". Kuna Vladimiris on maetud mitmest riigist pärinevaid vange, siis tuleks uuringuid kindlasti jätkata juba koos teiste huvitatud osapooltega.

Esiialgu ei ole võimalik väljakaevamistega küll alustada ja nii avati kindral Laidoneri 115. sünniaastapäeval, 12. veebruaril 1999, Vladimiri kalmistu väraval mälestustahvel. Väljaspool Eestit asuvate Eesti kultuurivaradega tegeleva asjatundjate komisjoni ettepanek leidis toetamist Kindral Johan Laidoneri Seltsilt, Kaitsejõudude Peastaabilt, Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsilt jt. EV peaminister Mart Siimann tegi asjatundjate komisjonile ülesandeks alustada Vene ametivõimudega vastavaid läbirääkimisi ja võtta korraldamine enda peale.³⁰ EV Moskva Suursaatkond esitas Vene Föderatsiooni Välisministeeriumile vastava noodi³¹ ja sellele saadi 1999. aasta jaanuari keskel positiivne vastus. Loodetavasti on Vladimiri linna- ja oblastivalitsus abiks kindral Laidoneri maiste jäänuste jõudmisel kodumaa mulda.

²⁹ Stalin suri 5. märtsil 1953, 6.-9. märtsini oli välja kuulutatud üleriigiline lein ja 9. märtsil toimusid matused. Samal ajal algas terav võimuvõitlus ja suured ümberkorraldused võimustruktuurides. 5. märtsil võeti NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi, Ministrite Nõukogu ja NLKP KK ühisel istungil vastu otsus ühendada MGB ja MVD Siseministee-

riumiks. Siseministriks ja MN esimehe asetäitjaks sai Beria (Ülemnõukogu poolt vormistati see seadusandlikult 15. märtsil). Vt A. Kokurin, N. Petrov ... Svobodnaja Mysl, nr 1, 1998, lk 112.

³⁰ Riigikantselei registreerimisindeks 1-1/10833, Peaministri resolutsioon 10. detsembril 1998.

³¹ Nr 2-5/ 777, 16. detsembrist 1998.